

Література

1. Бондар В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток / В. Бондар, В. Золотоверх // Дефектологія. – 2004. – № 1. – С. 2–10.
2. Бондар Є.О. Виховання осіб з психофізичними вадами як соціальна проблема / Є.О. Бондар // Актуальні проблеми навчання й виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. – К. : Університет “Україна”, 2004. – С. 62–69.
3. Власова Т.А. Проблемы советской дефектологии / Т.А. Власова // Советская педагогика. – 1978. – № 1. – С. 58–68.
4. Еременко И.Г. Развитие теории и практики дефектологии в Украинской ССР / И.Г. Еременко // Дефектология. – 1984. – № 1. – С. 8–13.
5. Концепция специального обучения и воспитания детей с нарушениями умственного и физического развития // Дефектология. – 1989. – № 2. – С. 3–15.
6. Мачихина В.Ф. Организация кружковой работы во вспомогательной школе-интернате / В.Ф. Мачихина // Дефектология. – 1978. – № 1. – С. 46–50.
7. Моргулис И.С. Некоторые вопросы теории специального обучения / И.С. Моргулис // Дефектология. – 1989. – № 5. – С. 3–7.
8. Некоторые актуальные проблемы советской дефектологии // Дефектология. – 1987. – № 5. – С. 3–11.
9. Репа М.Ф. Развитие специального обучения в Украинской ССР / М.Ф. Репа, Т.А. Гроза // Дефектология. – 1982. – № 2. – С. 29–33.
10. Штефан Л.А. Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20–90-ті рр. ХХ ст.) / Л.А. Штефан. – Х. : Ексклюзив, 2002. – 264 с.

КВАС О.В.

ЗАСАДИ ДИТИНОЦЕНТРИЗМУ В ДОСЛІДНИЦЬКІЙ СПАДЩИНІ С. БАЛЕЯ

Дослідження світу дитинства залишається в усьому світі однією з найбільш актуальних педагогічних проблем. Дитина стає центральною статтю в усіх процесах, пов'язаних з її вихованням і навчанням. Поняття дитиноцентризму як у зарубіжній, так і у вітчизняній педагогіці не є чимось новим. Наукового змісту воно набуло з виникненням нового педагогічного напрямку педоцентризму (грец. *país* – дитина, лат. – центризм, середовище), згідно з яким організація та методи навчання визначаються лише безпосередніми, спонтанними інтересами й потребами дітей. У центрі дослідницької уваги були умови фізіологічного, психічного та суспільного розвитку дитини, роль гігієни, здоров'я, можливості дитини в процесі соціалізації в межах функціонування школи, колективної і профілактичної шкільної діяльності, щоб запобігти шкільній неуспішності чи суспільній непристосованості дітей, коли “дитина є головним і найважливішим у педагогіці, її єдиним предметом” [1, с. 29].

У цій ідейній атмосфері формувались і наукові інтереси Стефана Балея (1885–1952). Завдяки дослідженням С. Балея педоцентричні ідеї в першій половині ХХ ст. були реалізовані на практиці. Саме з його ініціативи набули поширення центри шкільної психологічної служби, дитячі психолого-педагогічні консультації, спеціальні психотехнічні школи та центри психічної гігієни. Під керівництвом вченого проводилися дослідження психічних здібностей дітей і молоді. Що, зокрема, мало великий вплив не лише на реформування дошкільного виховання та шкільної освіти, а й, що не менш важливо, на суттєву переорієнтацію ментальності дорослих, педагогів у відносинах з дітьми. Дітей почали розглядати не крізь призму пси-

хології дорослої людини, а як особистість, яка має власний світ, свої індивідуальні психічні потреби, здібності та інтереси. Концепція педоцентризму призводила до ототожнення процесу виховання дитини з процесом її спонтанного, природного та фізичного розвитку, з виокремленням існуючих у ній вроджених задатків, зі стимулюванням та розвитком її потенційних природних рис.

Степан Бале́й – один з фундаторів педоцентричного руху, всесвітньо відомий психолог, педагог, психіатр, творець педагогічної психології, психології розвитку та суспільної психології.

Становлення С. Балея як науковця й педагога тісно пов'язано зі Львовом та Львівським університетом, у якому С. Бале́й навчався десять років.

Мета статті – окреслити засади дитиноцентризму в дослідницькій спадщині Степана Балея.

С. Бале́й пропонує власний погляд на теорію персонології, в основу якої закладає онтогенетичний підхід щодо вивчення психіки людини. Він акцентує увагу на ідеї стадійності процесу формування та розвитку людини. У своїх працях С. Бале́й розглядає індивідуальний процес поступальних змін психіки людини на різних вікових стадіях розвитку в період онтогенезу, від раннього дитинства до юнацького віку, коли за короткий час людина переживає ряд постійних змін, формуючись як дорослий індивід.

Проаналізувавши існуючі на той час дослідження, зокрема, визначення періодизації розвитку людини, він пропонує власне розуміння щодо термінології вікових періодів. Цьому ж присвячені окремі фундаментальні праці. У 1931 р. вийшла праця “Psychologia wieku dojrzewania” (“Психологія віку дозрівання”), присвячена розвитку психіки періоду дозрівання. У 1935 р. він опублікував працю “Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka” (“Нариси психології у зв'язку з розвитком психіки дитини”), де розглядає еволюцію психіки дитячого віку.

Як справедливо зазначає М.М. Верников, “С. Бале́й самою логікою неупереджених висновків з особистих наукових спостережень і залучених психологічних джерел підводиться до тих ідей, які згодом становитимуть зміст його світоглядно-методологічної концепції. Це, насамперед, ідея про іманентно-природний характер процесу формування психіки людини, яка у своєму становленні проходить певні закономірні стадії. Кожна з них займає своє, але необхідне для цілого процесу місце, черпає джерела з попередньої і створює ґрунт для наступної. По-друге, це визнання певної самостійності психіки, яке в загальній концепції психофізичної цілісності процесу становлення і розвитку людини (особистості) поєднується з прийняттям того, що психічні зміни відбуваються в єдності і взаємозв'язку із соматичними. С. Бале́й зосереджується на тій частині життя людини, що передує зрілому її стану та за своїм психічним і фізичним змістом є періодом її становлення. Ця частина життя складається, за визначенням С. Балея, із стадій дитинства і дозрівання” [4, с. 46].

Принцип цілісного підходу до становлення та розвитку людини вчений розглядає в контексті взаємодії всіх сторін онтогенезу: у єднанні та взаємозалежності психічних, анатомічних і фізіологічних вікових змін. Він наголошує, “що психолог не зобов’язаний ґрунтовно вивчати соматичний розвиток, він все ж таки повинен брати до уваги результати досліджень в цій галузі, оскільки вони можуть пролити певне світло, принаймні опосередковано, також на розвиток психічної сфери. Бо існує неодмінний зв’язок між фізичним і психічним розвитком, який виявляється в тому, що в основному ці обидві форми розвитку рухаються паралельно, хоча окремі випуклості і вгнуття обох ліній розвитку не збігаються між собою і виявляється навіть тенденція до розбіжності: в місці, де крива фізичного розвитку вигинається стрімко догори, з психічної сторони, маємо застій і навпаки. Перехідний застій у розумовому розвитку психолог пояснює концентрацією сил організму на розвиток тілесної сторони. Так, лише узгодження обох складових психофізичного організму людини, елемента психічного й фізичного, може дати повну, змістовну картину її розвитку” [5, с. 355]. Людський організм, як пояснює С. Балей, становить певну цілісність, у якій тіло й душа пов’язані найрізномірнішими вузлами. Психічний розвиток і фізичний розвиток зчіплюються між собою і навзаєм впливають, тому психолог, який докладає зусиль до того, щоб ближче пізнати якусь дитину, не може повністю оминати також її фізичної конституції. У зв’язку із цим навіть було висунуто постулат особливої науки, так званої педології, що “мала би займатись дитиною як цілісністю, при рівномірному врахуванні її психічних і тілесних властивостей” [4, с. 50].

С. Балей, класифікуючи стадії психічного розвитку дитини, акцентує увагу на взаємодії (єдності) вікових змін з цілісною будовою організму, але не зупиняючись на дитячому віці, розглядає стадії подальшого психічного та соматичного розвитку. Вчений зазначає, що рівень психічної зрілості може не збігатися з інтенсивністю соматичного розвитку, він буває як і випереджальним, так і відстаючим щодо соматичних змін. Попри це, констатуючи вік людини, її анатомічну і фізіологічну розвиненість, С. Балей робить висновок, що рівень психічної зрілості відповідний досягнутому загальному фізіологічному розвитку, типологічний за віковими параметрами, що фіксуються онтогенетичними й філогенетичними нормами та критеріями, хоча можна говорити і про відхилення від цих норм. Наприклад: “Про інфантилізм, відповідно пуберилізм або ювенілізм, говоримо там, де розвиток незалежно від плину років зупиняється повністю або частково на певному рівні... Всі ці згадані форми застою можуть відноситись як до соматичної, так і до психічної сторони, а в одній або другій сфері можуть відноситись або до статевої сфери, або до сфери позастатевої. Окрім того, що ми можемо понятійно відділити застій в окремих сферах, а навіть у конкретних випадках відрізнити приналежність тільки до однієї з них, найчастіше ці речі залишаються в тісному зв’язку між собою, а затримка в одній сфері викликає відповідне реагування в інших сферах” [5, с. 365].

Його методологічна позиція спростовує кількісний підхід до трактування відмінностей між дитинством, дозріванням і зрілістю.

“При побіжному погляді на дитину, – викладає таке розуміння С. Балей, – могло би здаватися, що вона є немов дорослою людиною, яку ми бачимо у зменшенні” [5, с. 318]. За такої позиції дитина виглядає подібно до дорослої людини й відрізняється від неї лише тим, що певні властивості та диспозиції в дитини виражені слабше. Розвиток людини трактується лише кількісним збільшенням існуючих властивостей, що відбувається безперервно в одному й тому самому напрямі. Хоча, якщо детальніше проаналізувати природу дитинства, таке бачення є хибним. Явища, що спостерігаються в дітей, є не тільки слабшими, ніж у зрілих, дорослих людей, вони відрізняються якісно. Так, наприклад, за фізичними показниками дитина відрізняється від дорослих не лише меншим зростом, а й пропорціями окремих частин тіла, психічна сторона виявляє теж подібні відмінності. З розвитком у дитини певні психічні феномени зникають майже повністю, а натомість з’являються нові. На певних етапах розвитку окремі функції виступають на передній план, поступаючись місцем іншим, час від часу на фоні загального розвитку відбуваються закономірні перетворення.

Вчений вважає важливою й природною характеристикою психічного розвитку людини – періодизацію розвитку, яка, у свою чергу, представлена певними фазами, що детально розписано в праці “Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka” (“Нариси психології у зв’язку з розвитком психіки дитини”). Велику увагу С. Балей приділяє, як уже зазначалось вище, саме періоду дитинства, верхньою межею якого є 12 або 13-й роки життя людини. На його думку, психіка періоду дитинства має якісно інші риси, ніж у зрілому віці, свою онтологічну визначеність, неповторно специфічну реальність, що характеризує її як якісну і просторово-часову цілісність.

У зв’язку з неоднозначним і нечітким на той час тлумаченням психологічних термінів С. Балей розробляє власну періодизацію дитинства та дозрівання людини, де окремою фазою виділяє вік немовляти, що охоплює перший рік життя. Слідом за цією фазою розвитку настає перше або раннє дитинство, яке триває до кінця третього року життя, друге (дошкільне) дитинство, яке збігається з дошкільним періодом і триває до 6–7 років; третє (шкільне) дитинство, яке триває до 12–13 років життя дитини. Кожній з фаз дитинства, на думку С. Балей, притаманні свої особливості. Так, перше дитинство проходить під знаком оволодіння мовою. Другому дитинству властиві фантазія та егоцентризм. У цьому віці, як стверджує вчений, дитині властивий своєрідний погляд на світ, коли вона не відрізняє світ реальності від світу фантазій. “Остання фаза дитинства, яка передує пубертальному періоду (rok witania), “третьому дитинству”, є в очах анатома й психолога вершиною, якої в своєму розвитку досягає дитинство, як остання досконалість, до якої прагнули елементи та сили, що містилися в його зав’язку. Це – ніби остання межа дитячого розвитку, за яку вийти неможливо, йдучи в цьому напрямку. З тілесної сторони вражає гармонія, заснована на властивій цьому віку пропорції окремих частин тіла, яка зникне пізніше, коли дитина увійде в період дозрівання (довгі руки і ноги...). Здається, що природа проявляє в цей момент тенденцію до завершення свого

твору... Невимушена, вільна, природна поведінка дитини, заснована на дитячій наївності, додає дитині привабливості, що зникає в наступному періоді” [5, с. 321]. Водночас у фазі третього дитинства дитині притаманне більш реалістичне сприйняття світу. Дитина “прагне пізнати дійсність такою, якою вона існує; світ байки перестає бути для неї достатнім. Збуджується зацікавленість природнича і технічна. З цієї причини цю фазу, на противагу попередній, інколи називають фазою реалізму. Той факт, що діти в цьому періоді звернені до пізнання дійсності, робить їх схильними до набуття знань у школі” [5, с. 520].

На зміну дитинству приходять вік дозрівання. С. Балей виокремлює дві фази цього періоду: пубертатну (фазу розквіту, від 12–13 до 17 років) та юнацьку (адоlescентну, від 17 до 20 років). Перша, каже він, є переломною між етапами дитинства й дозрівання: “Однак у міру того, як твориться й організовується нова форма буття, мусить згасати форма попередня – дитяча. Дитина в людині мусить вмерти, якщо замість неї повинна народитись людина дозріла. Тому якщо розквіт настає слідом за занепадом у дитинстві, якщо дитина тоді перетворюється у щось, що подеколи є антитезою дитинству, то зрозуміти суть цього процесу можна, лише зіставляючи те, що утворюється, з тим, що занепадає” [4, с. 49].

Вік дозрівання ще часто називають перехідним, або переломним. С. Балей звертає увагу на так звану проміжну фазу між дитинством та пубертатною фазою, називаючи її фазою передрозквіту (12–14 років). У цей період у дітей відбуваються глибокі психічні та фізичні зміни, які супроводжуються великими енергетичними витратами через процес розвитку. Діти в цей період часто бувають роздратованими, прагнуть усамітнення, їм важко сконцентрувати увагу на навчанні, нерідко наявні прояви агресії в поведінці.

С. Балей так описує цей період життя: “Першим проявом виходу з періоду дитинства і переходу до класу зрілих людей є саме виникнення потреби у здобуванні більшої незалежності по відношенню до оточення. Дитина щоразу більше прагне вирішувати свої справи за власною волею, а не слухатися сліпо наказів старших осіб. Коли ці особи не рахуються із цією потребою, з’являються прояви “непокори” та “бунту”. Пробудження нових життєдайних сил дає дитині те сильне самопочуття, яке спонукає її йти власними шляхами і доводить її до конфлікту з оточенням. Саме у той період розвитку найчастіше трапляються втечі з дому, зокрема, у хлопців. Хочуть вони у такий спосіб вивільнитися від контролю старших і зазнати якихось цікавих пригод, при цьому самотійно пізнаючи світ” [5, с. 325].

Даючи характеристику періоду дозрівання, особливу увагу вчений приділяє розвитку статевої сфери дитини, хоча пробудженням статевих інстинктів не обмежується вся гама змін психологічного та фізіологічного характеру. Перше усвідомлення бажання контакту з іншою статтю є характерним саме для віку дозрівання. На думку С. Балея, до цього періоду прояви статевих потягів мають підготовчі ознаки, є непробудженими, швидко статеве дозрівання не є обов’язковою умовою раннього психічного розвитку. “Статевий інстинкт, який тільки тоді має свій сенс, коли організм до-

зриває до дітородної функції, виявляє своє існування певними почуттями, відчуттями і прагненнями. Саме вони є проявом психічної статевої зрілості” [5, с. 361].

Найсуттєвішою зміною в психіці дитини вчений вважає рефлексію. Основним змістом життя дитини до періоду розквіту була саме діяльність, а не рефлексія. “Період дозрівання, як про це докладніше буде йти далі, є тим періодом, в якому, на протигагу віку дитинства, людина починає пізнавати і досліджувати саму себе. Ззовні увага починає спрямовуватися всередину. Людина вже в тому часі починає спостерігати своє я” [5, с. 342]. Діти активно спрямовуються до самоаналізу, намагаються зрозуміти, якими вони є, відкриваючи для себе власну індивідуальність. Матеріалом для таких висновків є особисті щоденники дітей, які С. Балей вважає цінними джерелом для психолога: “Цінність щоденників, полягає, мабуть, у тому, що тут ми знаходимо думки юнака на підставі спостереження над самим собою, думки щирі, бо тільки для нього самого призначені, і які торкаються часто тих переживань, які він часто приховує від дорослих. Власне в цьому періоді багато хлопців і дівчат починають писати щоденники з тією метою, щоб мати змогу висповідатися з власних переживань перед кимсь, хто їх терпляче вислухає і нікому не розповість. Цим незрадливим повірником власне і є щоденник. Тут здійснюються спроби яснішого уточнення власних намагань і прагнень. У своєму щоденнику молода людина намагається придивитися до себе немовби в дзеркалі. Із цих причин для психолога він видається річчю дуже цінною, коли йому вдається якимсь чином дістатися до цього джерела” [5, с. 343].

Дитячі щоденники цього періоду наскрізь просякнуті глибоким зануренням у власний світ, відкриттям своєї індивідуальності, що супроводжується тривожним переживанням самотності, прагненням зрозуміти себе, бажанням самовдосконалення. Крім цього, у них вимальовується цікаве явище, яке С. Балей описує як адорацію, тобто поклоніння, обожнювання, своєрідну форму захоування: “...дівчатка охоплені якоюсь особливою “симпатією” до своєї вчительки. Хотіли би бути спорідненими з нею родинним зв’язком, хотіли би перебувати весь час у її товаристві, дехто бажав би пестоців з її боку; при цьому вона уявляється їм прекрасною і надзвичайною істотою... Адорація може виявлятися в будь-якому віці, і важко визначити нижню та верхню межу цього явища. З даних літератури та моїх опитувань, які я проводив серед учениць і учнів середніх шкіл, випливає, що вік між 12 і 17 роками життя є найсприятливішим для цього “задурювання”. Отже, в гімназії, це явище можна спостерігати вже в 2 і 3 класі, а учні 8 класу, говорячи про пережиті задурення, в основному засвідчують, що це вже в “минулому”, і нерідко дивуються вже, що подібне могло існувати в їх душі... Стаття не має при виборі предмета поклоніння якогось вирішального значення...” [5, с. 369–370].

Юнацька фаза на протигагу попередній, фазі розквіту, має більш позитивний характер. Почуття сумніву й розчарування змінюються почуттями ентузіазму та запалу. У ставленні до світу виникає настановлення, яке визнача-

ють як юнацький ідеалізм. Якщо в період розквіту переважали заперечення, опозиція, ізоляція, у цей вік провідною стає тенденція до гармонізування елементів власної душі та гармонізування індивідуальності власного я з оточенням. У праці “Психологія віку дозрівання” С. Балей так характеризує вікові відмінності цих періодів: “Отже, що є характерним для адолесценції як окремої фази розвитку на противагу до пубертатної фази (поквітання)? ... Адолесценція схильна до притакування, пристосування до існуючих речей, до визнання того, що диктується певними реальними обставинами, тоді як пубертальний період (поквітання) схильне швидше до абсолютного заперечення. Тут виразною є поступливість, здатність до компромісу, до синтезу, а там норувиста впертість, обстоювання незначних дрібниць, схильність до розщеплення. Цей позитивний або негативний характер обох фаз позначається також на домінуючому настрої: в пубертальній фазі (поквітання) переважають прикрі почуття, неспокій, внутрішні муки, а в фазі адолесценції бачимо заспокоєння і більшу схильність до спокійного, ентузіастичного трактування життєвих справ. Юнакові притаманні почуття власної сили, життєвої енергії, тоді як молода людина пубертального віку (поквітаючий) швидше знеохочується і не вірить в власні сили. Згадане прагнення до синтезу виявляється в тому, що молода людина в період адолесценції намагається виробити собі певний світогляд, в якому б гармонійно були поєднані в одну цілість окремі елементи набутого нею досвіду” [5, с. 439].

Відповідно до періодизації дитинства, поданої С. Балеем, можемо стверджувати, що в міжвоєнний період вона була найбільш коректною й об’єктивною, адже базувалась на психології розвитку (дитячій психології та психології періоду дозрівання). Суттєвим елементом наукового методу С. Балей є онтогенетичний підхід до вивчення психіки людини. Він застосовує ідею стадійності процесу формування та розвитку людини, розглядаючи психіку як об’єкт, що позбавлений сталості, як феномен, що постійно в стані еволюції, відповідно до вікового розвитку організму.

Онтогенетичний підхід до вивчення психіки людини набуває для С. Балей вирішального значення. Він обґрунтовує його в концепції цілісного розуміння розвитку особистості. Психіка з її складною структурою в науковому розумінні вченого, є якісно визначеною реальністю, являє собою самостійний об’єкт наукового інтересу, хоча вона (психіка) не є самодостатньою. Комплексне трактування є основним критерієм оцінювання відповідності розвитку конкретної людини віковим нормам. Саме такий підхід дає змогу С. Балей вийти на якісно новий рівень знань про людину – педагогічну психологію, фундаментальну теорію психології виховання. У розумінні ж основ педагогіки, її змісту, проблем та спрямувань він застосовує засади психології розвитку, динаміку наукових пошуків ученого можна вибудувати в такому порядку: психологія дитини – вікова психологія (психологія розвитку) – психологія виховання.

Поняття виховання він розглядає досить широко, включаючи в нього такі категорії, як розвиток, навчання, педагогічний процес. С. Балей вживає у своїх наукових працях терміни “психологія виховання”, “педагогічна пси-

хологія” як синоніми. Вчений вважав, що результатом виховання можуть бути різного роду педагогічні продукти: знання, уміння, навички. Він був переконаний, що педагогічна психологія повинна мати своїм єдиним предметом саме виховні процеси, які розглядаються з психологічної точки зору, адже “навіть якщо хтось скаже, що педагогічна психологія є наукою про психіку дитини як про предмет виховання, то таке визначення, хоч і близьке до істини, ще не здається нам повністю правильним. Не сама дитина, але виховні процеси є суттєвим предметом педагогічної психології; причому очевидним є те, що, говорячи про виховні процеси, треба говорити також про вихованка й вихователя як про предмети або суб’єкти тих процесів, однак у тій тільки мірі, у якій їх торкається виховний процес”.

Висновки. Педагогіка С. Балея будується на засадах гуманістичної психології, їй властивий гуманізм ХХ ст. – турбота про конкретну людину і її конкретне індивідуальне існування, зацікавленість долею конкретної людини.

Даючи оцінку педагогічній спадщині С. Балея, дослідник його творчості М.М. Верников робить висновок: “С. Балея розглядає педагогіку з площини людини, її екзистенції і її потреб, з огляду критеріїв суспільства, зорієнтованого на людину. Його розуміння педагогіки не має принципу *tabula rasa*. У С. Балея концепція педагогіки не просто поєднується з психологією розвитку. Психологія розвитку в ній стає вихідною основою, методологічним і теоретичним ґрунтом її становлення й подальшої розбудови. У ній навчання та освіта органічно єднаються з потребами виховання, а зміст виховання полягає у виявленні і розвитку індивідуальних природних задатків людини. З огляду на це поняття “психологія виховання” і “педагогічна психологія” у С. Балея набувають взаємозамінного змісту. Балея розбудовує нову, педагогічну психологію, зорієнтовану на розвиток природних якостей людини, і нову педагогіку, зорієнтовану на людину і її конкретне життя” [4, с. 39].

Дитина в концепції С. Балея стає центральною постаттю в усіх процесах, пов’язаних з її вихованням і навчанням. Характеризуючи дослідницьке поле вченого, ми можемо з упевненістю стверджувати, що дитинство й дитина трактуються на засадах традиційної гуманізації реального буття дитини, посилення уваги до системи її цінностей та інтересів, тобто концентрації на основах дитиноцентризму.

Література

1. Śliwowski B. *Pedagogika dziecka. Studium pąjdocentryzmu* / B. Śliwowski. – Gdańsk : Pedagogika GWP, 2007. – 240 s.
2. Baley S. *Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka* / S. Baley // Biblioteka pedagogiczno-dydaktyczna. – № 15. – Lwów-Warszawa : Ks. Atlas, 1935. – 424 s.
3. Baley S. *Psychologia wychowawcza w zarysie* / S. Baley // Biblioteka pedagogiczno-dydaktyczna. – № 16. – Lwów-Warszawa : Ks. Atlas, 1938. – 673 s.
4. Балея С. Зібрання праць : у 5 т. і 2 кн. / С. Балея ; [авт. ідеї наук. проекту, наук.-пошук. і дослід. робота, уклад., відповід. і наук. ред. тому і вид., перед., наук.-аналіт. статті, бібліогр. М.М. Верников ; відпов. ред. тому О.В. Чайковський ; авт. наук. прим. : М.М. Верников, Ю.А. Вінтюк, В.Н. Кутик]. – Л. ; О. : Cogito, 2002. – Т. 1. – 487 с.
5. Балея С. Зібрання праць : у 5 т. і 2 кн. / С. Балея ; [авт. ідеї наук. проекту, наук.-пошук. і дослід. робота, уклад., і наук. ред. тому і вид., перед., наук.-аналіт. статті М.М. Верников ; відпов. ред. тому Н.Г. Никало, М.М. Верников ; авт. наук. прим. : М.М. Верников, Ю.В. Вінтюк]. – Л. : Львівська політехніка, 2009. – Т. 1. – 512 с.